

II. РИСКОВЕ ОТ ИСЛЯМИСТКА РАДИКАЛИЗАЦИЯ

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В тази глава са разгледани външните и вътрешни рискове, на които е изложена България в контекста на ислямистката радикализация – явление, което се проявява навсякъде по света. Изследването поставя въпроси относно естеството на идеите, организационните структури и действащите лица, които може да са свързани с ислямистка радикализация в страната, и поставя на дискусия причините и факторите за потенциална ислямистка радикализация, както и за наблюдаваната устойчивост на местните мюсюлмански общности на радикални влияния³⁷.

Въпреки че заплахите за сигурността в Европа, свързани с процеси на международна и вътрешна ислямистка радикализация нарастват³⁸, в България все още не са проведени по-задълбочени изследвания за това дали и как страната е изложена на подобни рискове. Досега заплахите от ислямистка радикализация в България в контекста на външните процеси и събития и вътрешните рискове са разгледани изчерпателно само в една академична публикация³⁹. Макар тази публикация да представя обща дискусийна рамка, няма предприети задълбочени изследвания на изложените в нея рискове. Съществува значителен обем от научна литература, третираща различни аспекти от историята и сегашното положение на историческите мюсюлмански общности в България, но малко на брой са проучванията върху религиозността и степента на влияние на различните теологични направления на исляма сред мюсюлманите в България след 1989 г.⁴⁰ Един от изследваните в тези проучвания въпроси е дали и до каква степен процесите на активи-

³⁷ Анализът се основава на кабинетно проучване, обхващащо академични източници, правителствени доклади и стратегии, съдебна документация, медийни материали и 10 структурирани интервюта с експерти по исляма, мюсюлманските общности и отношенията между мнозинството и малцинствата, и с представители на съответните разузнавателни и правоприлагащи институции. Проучването е проведено през май и юни 2015 г.

³⁸ Тази тенденция е отбелязана в последния Доклад на Европол за обстановката и тенденциите в развитието на тероризма в ЕС за 2015 г. (EU TE-STAT Report: Europol (2015), European Union Terrorism Situation and Trend Report. European Policy Office).

³⁹ Проданов, В. и Б. Тодорова (съст.) (2005) *Рискове за България от ислямски фундаментализъм и тероризъм*, ИК ИФИ-БАН.

⁴⁰ Обхванати са редица теми като историята на отношенията между държавата и малцинствата, социално-икономическото развитие на мюсюлманските общности след 1989 г., миграционните им практики, динамиката на идентичността им и взаимоотношенията им с преобладаващото християнско население. Някои от представителните изследвания са: Eminov, A. (1997) *Turkish and other Muslim Minorities of Bulgaria*. New York – Routledge; Желязкова, А. (1997) *Мюсюлманските общности на Балканите и в България*. София – ИМИР; Лозанова, Г., Миков, Л. (1999) *Ислям и култура*. София – ИМИР; Градева, Р. (2001) *История на мюсюлманската култура по българските земи*. София – ИМИР; Карамихова, М., ed. (2003) *Да живееш там, да се сънуваш тук. Емиграционни процеси в началото на XXI век*. Sofia: IMIR.

зиране на вярата сред някои сегменти от мюсюлманските общности влияят върху индивидуалните и колективни проявления на религиозност по оста умерен – радикален ислям⁴¹. Други по-важни аспекти от социалния живот на мюсюлманските общности, които биха били от значение за изучаване на рисковете от ислямистка радикализация в България, остават недостатъчно изследвани. Сред тях са въздействието на емиграцията с цел религиозно образование в духовни академии в страни от арабския свят от някои членове на старите мюсюлмански общности в България; религиозните взаимодействия между мигриращи мюсюлмани от България и местните мюсюлмански имигрантски общности в Западна Европа, както и между местните мюсюлмани в България и мюсюлманите-имигранти от страни в мюсюлманския свят. И не на последно място, няма проведени изследвания за използването на интернет за разпространение на ислямистка пропаганда.

Според експерти, пред българското общество има четири риска от радикализация, произтичащи от външни фактори и влияния. На първо място са рисковете, свързани с дейността на различни терористични организации като ИД и „Ал Кайда“. Според българските разузнавателни служби, равнището на риска от терористични нападения на територията на България от международни терористични организации или от отделни терористи се е повишил след първото и засега единствено терористично нападение от 18 юли 2012 г., извършено срещу израелски граждани на летището в Сарафово. Вторият риск е свързан с преминаването на транснационални бойци през територията на страната към и от Близкия Изток. Счита се, че завръщащите се в своите страни на произход транснационални бойци, силно радикализирани и с богат боен опит, представляват сериозен риск за сигурността на региона като цяло, включително за България, докато преминават през територията ѝ. Третият риск се отнася до възможността за инфилтриране на радикализирани лица и терористи в засилените потоци от нередовни мигранти. Четвъртият риск е свързан с влиянието, което висши религиозни училища в чужбина могат да оказват върху завършващите ги български граждани. Рисковите влияния могат да бъдат свързани с възможността от разпространение на радикални идеи въз основа на интерпретации на исляма, нетипични за ханифитско-сунитската традиция в България.

Идентифицираните от експертите вътрешни рискове за сигурността са свързани със социалната маргинализация, бедност и изолация на някои общности, които ги правят уязвими за радикални (религиозни) идеологии; достъпността през интернет до радикална пропаганда; и възможността за провокации и разпространение на ислямофобски и ксенофобски нагласи⁴².

⁴¹ Evstatiev, S. (2006) "Public Islam on the Balkans in a Wider European Context", публикацията е достъпна на адрес: http://pdc.ceu.hu/archive/00003105/01/simeon_evstatiev_final.pdf; Ghodsee K., (2010) *Muslim Lives in Eastern Europe. Gender, Ethnicity, & The Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*, Princeton University Press; Троева, Е. (2012), „Традиционен“ и „нов“ ислям в България, *Български Фолклор*, 3-4/ 2012 г., с. 5-23; Иванова, Е. (2014) *Ислямизирани Балкани: Динамика на разказите*, НБУ, София.

⁴² *Стратегия за противодействие на радикализацията и тероризма (2015 – 2020 г.), приета с Решение № 1039 на Министерския съвет от 30.12.2015 г.*, с. 4-5. Достъпен на: <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=979> (последно посетен на 17.02.2016 г.); Николов, Й., Росен Б., „Има ли пряка опасност за България?“, в. „Капитал“, 9.01.2015 г.

Няколко основни компонента характеризират публичния и политически контекст, в който се разглежда и дискутира въпросът за рисковете от ислямистка радикализация в България. На първо място, България е държавата-членка на ЕС с най-голяма автохтонна мюсюлманска общност, формирана през вековете след османското нашествие в края на 14-ти век. Мюсюлманските общности са част от модерната българска национална държава още от конституирането ѝ през 1878 г. Българското общество съответно е приемник на вековен опит във взаимодействията между християнското и мюсюлманското население. Второ, враждебността спрямо исляма е важен елемент на българския национален дискурс, развил се в исторически план като опозиция на (ислямската) Османска империя. Трети важен елемент се отнася до липсата на познания, а защо не и невежеството по отношение на исляма като религия и социална практика сред политици и журналисти⁴³. Следва обаче да се добави, че в известна степен това се дължи и на малкия брой изследвания на историята на ислямското вероизповедание в България като теологична доктрина и практика⁴⁴.

Ако се съди по медийното им отразяване, дебатите в обществото относно ислямистката радикализация в България се фокусират върху международните събития и процесите на активиране на религиозността сред някои сегменти на българските мюсюлмански и ромските мюсюлмански общности. В първия случай ислямистката радикализация се дискутира във връзка с международните конфликти в Близкия изток, с политически мотивираните терористични актове, аргументирани с радикални и тесни тълкувания на исляма (от 11 септември 2001 г. до появата на Ислямска държава като най-актуален и краен пример), както и във връзка със събития като дебата около забраната за носене на забрадки във Франция или предизвикалите възмущение сред много мюсюлмани карикатури на пророка Мохамед в Дания, които станаха предмет на остър дебат в редица държави. Понастоящем общественият дебат е съсредоточен най-вече върху заплахите, породени от преминаващите през страната транснационални бойци, както и предполагаемите заплахи от проникване на радикални елементи сред растящия бежански поток, навлизащ в страната.

Процесите на активиране на религиозността сред изолирани сегменти на някои мюсюлмански общности в страната се обсъждат във връзка с приемането на привнесени ортодоксални интерпретации на исляма⁴⁵, свързани с връщане към корените на вярата, както е била изповядвана по времето на Мохамед (ислям, пречистен от всички последващи развития), които не са типични за ислямската традиция в България, наследена от времето на Османската империя (ханифитско-сунитската традиция). Въпросът, който доминира този дебат, е дали процесът на активизиране на религиозността представлява или не представлява вътрешна заплаха от ислямистка радика-

⁴³ Evstatiev (2006), с. 40.

⁴⁴ Интересът на изследователите в България е насочен към етнокултурния профил на мюсюлманските малцинства и историята на отношенията между тях и мнозинството в контекста на модерната българска национална държава, и в много по-малка степен към теологичните аспекти на ислямската доктрина и практика на мюсюлманските общности в България.

⁴⁵ Терминът ортодоксален ислям/ортодоксална интерпретация на исляма се използва в настоящата глава като синоним на салафизъм/салафитска интерпретация на исляма.

лизация⁴⁶. Сред основните теми на обществената дискусия са дейността и влиянието на чуждестранните емисари на салафитския ислям, функционирането на някои полуразрешени ислямски учебни заведения и процесите на възприемане на ортодоксални интерпретации на исляма от някои сегменти на мюсюлманските общности в страната.

Общественият дебат относно заплахата от вътрешна ислямистка радикализация в България има две аналитични измерения, които често се смесват. Първото включва въпроса защо и как процеси на активиране на религиозността, основани на ортодоксални интерпретации на исляма, проникват сред някои мюсюлмански общности в страната. Второто измерение се отнася до въпроса дали и до каква степен тези процеси могат да се разглеждат като признак на ислямистка радикализация. Сливането на двете измерения в обществения дебат по темата показва, че процесите на активиране на религиозността, основани на ортодоксални интерпретации на исляма, се разбират като идентични с ислямистка радикализация. Специалистите по ислям предупреждават обаче, че това не е вярно⁴⁷. Затова подходът на тази глава е да се проследят процесите на активизиране на религиозността след 1989 г. на базата на ортодоксални интерпретации на исляма и да се разграничат от онези, които съдържат аспекти, носещи потенциални рискове от радикализация.

Следва да се подчертае, че докато външните заплахи от ислямистка радикализация в България са преобладаващи сред идентифицираните от разследвателните служби, настоящият доклад се фокусира върху рисковете от вътрешна ислямистка радикализация. Две са причините за този избор. От една страна, данните за външните заплахи и проявленията им в страната, както и за действията на държавата за осуетяването им, са класифицирани, а достъпът до тях е ограничен. От друга страна, дискусията за рисковете от вътрешна ислямистка радикализация е от голям обществен интерес. Въпросът е особено чувствителен в контекста на управлението на междуетническите и междурелигиозни отношения в страната предвид факта, че старите мюсюлмански общности представляват 10-12 процента от населението, а крайнодесните формирания и партии използват силна антимаджидистка и антимиюсюлманска реторика.

⁴⁶ Този въпрос е предмет на дискусии в множество медийни публикации. Експерти като А. Желязкова, С. Евстатиев или В. Чуков очертават разделителна линия между възприемане на салафитски интерпретации на исляма и ислямистка радикализация. (Сред примерите са: Манчева, М. „Владимир Чуков: В Рибново конфликтът е предизвикан от безработицата, в. Новинар (<http://novinar.bg>), 25.03.2009; Чуков, В. (2013), У нас ислямът не е радикален, *Komentator.bg*, 3.01.2013; Евстатиев, С. (2014), България може да се противопостави на ИДИЛ само с подкрепа на българските мюсюлмани, в. Капитал, 5.11.2014 г.; Желязкова, А. (2012), Връща ли се българското „Време разделно“?, 23.09.2012, публикацията е достъпна на адрес: <http://www.librev.com/index.php/discussion-politics-publisher/1777-2012-09-23-10-40-53>).

⁴⁷ Евстатиев (2014).

2. ИСЛЯМЪТ И МЮСЮЛМАНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Ислямът в България: демографски и социален статус на мюсюлманските общности

Делът на изповядващите исляма в България е 10 % от заявите вероизповеданието си по време на последното преброяване от 2011 г. (вж. Таблица 3)⁴⁸. Ислямът се изповядва от етническите турци, българоезичните мюсюлмани⁴⁹ и някои ромите. Етническите турци са най-голямата мюсюлманска общност и най-голямото етническо малцинство в страната, чийто дял е 8,8 % от населението на България (588 318 души според Преброяване 2011). Делът на ромите е 4,9 % от населението на страната (325 343 души). Принадлежат към различни вероизповедания, в т.ч. източноправославно християнство, евангелизъм и ислям (според експертни оценки около 30 % от ромите изповядват ислям⁵⁰). Повечето мюсюлмани в България са сунити ханифити (95 % или 546 004 души), следвани от малка шиитска общност (27 407 души). И сунитите, и малцинството шиити изповядват традиционен ислям, развил се под влиянието на Османската империя и вековното взаимодействие с преобладаващото християнско население. Тази ислямска традиция е различна от интерпретациите, посланията и практиките на исляма в арабския свят, поради което е наречена с термина „балкански ислям“ от Александър Попович (Alexandre Popovic), един от водещите учени в тази област⁵¹.

България е приемник на малка имигрантска общност, в която мюсюлманите са малцинство. Общият брой на законно пребиваващите в страната имигранти през 2013 г. е бил 43 215 души. Делът на мюсюлманите от водещите десет страни на произход е бил 23 % (общо 9 973 души от Турция, Сирия и Ирак). Малкото проведени научни изследвания показват, че религиозното общуване и взаимодействие между местните мюсюлмански малцинства и имигрантите-мюсюлмани е слабо⁵².

⁴⁸ Делът на мюсюлманското население в страната е намалял спрямо предходните преброявания на населението – 12,2 % в преброяването през 2001 спрямо 13,1 % в преброяването към 4 декември 1992 г. Наблюдаваното след 1992 г. постепенно намаляние се дължи на нарастващия дял на хората, които не се самоопределят по вероизповедание в преброяванията (0,1 % през 1992; 3,9 % през 2001; 7,1 % през 2011 г.) (НСИ, 2012) *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том 1 Население. Книга 2 – Демографски и социални характеристики, с. 132. За подробна справка относно данните за българоезичните мюсюлмани в демографската статистика вж. Иванов, М. (2012), *Помациите според българската етнодемографска статистика*, сп. Население, 1-2.

⁴⁹ Българоезичните мюсюлмани са общност, формирана през периода на Османското владичество, когато при различни обстоятелства са се отказали от християнството, за да приемат исляма. Днес членовете на тази общност се самоопределят по три различни начина. Някои считат и определят себе си за българи, други се определят като турци, а трета група се самоопределят като помаци. Всички те са етнически българи, като майчиният им език е български. С оглед съобразяване с различните начини, по които се самоопределят членовете на тази общност, приетият в доклада термин за тях е българоезични мюсюлмани.

⁵⁰ Институт „Отворено общество“ (2008), *Ромите в България*. Информационен справочник, Институт „Отворено общество“ – София, с. 12.

⁵¹ Popovic, Alexandre (1986), *L'Islam balkanique: les musulmans du sud-est européen dans la période postottomane*, Wiesbaden: O. Harrassowitz.

⁵² Troeva, E. and Mila Mancheva (2010) „Gender, Migration and Religion. Immigrant Muslim Women in Bulgaria“, (www.gemic.eu).

Таблица 3. Население на България по вероизповедание през 2011 г.

Вероизповедание	Брой	Дял (%)
Общо население на страната	7 364 570	
Брой лица, предоставили данни за своето вероизповедание	5 758 301	100,0%
Източноправославно	4 374 135	76,0%
Мюсюлманско (общо)	577 139	10,0%
Католическо	48 954	0,9%
Протестантско	64 476	1,1%
Израилтянско/юдаизъм	706	0,0%
Арменско апостолическо православно	1 715	0,0%
Не се самоопределят	409 898	7,1%
Нямат вероизповедание	272 264	4,7%

Източник: Национален статистически институт, резултати от Преброяване 2011.

Социално-икономическият статус на мюсюлманските малцинства в България (турци, българоезични мюсюлмани и роми) е по-нисък от този на етническите българи. В посткомунистическия период и в контекста на обхваналата цялата страна икономическа криза, мюсюлманските общности се оказват най-силно засегнати. Безработицата сред тях е трайно по-висока, а достъпът им до публични услуги като здравеопазване и образование – по-ограничен. Статистическите данни от 2011 г. сочат, че равнището на заетост и образователното равнище и сред ромската, и сред турската етническа общност са по-ниски отколкото при представителите на мнозинствената българска етническа общност. Етническите разлики в заетостта и безработицата са драстични, като трудово заети са 19,4 % от ромите, 33,7 % от турците и 46,9 % от българите, а 19,3 % от ромите, 11,7 % от турците и 6,6 % от българите са безработни⁵³. В сферата на образованието 23 % от българското етническо население, 5 % от турското етническо население и едва 0,3 % от ромското население имат завършено висше образование. Аналогично, 47,5 % от българското етническо мнозинство, 26 % от турското етническо малцинство и 6,8 % от ромското малцинство имат средно образование. В същото време само с основно образование са 20 % от българските граждани с български етнически произход срещу 43 % от тези с турски етнически произход и 35,3 % от ромите⁵⁴. През 2011 година от населението на възраст 7 и повече години само 0,4 % от

⁵³ Национален статистически институт (2011) *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том 1 Население, Книга 3. Икономически характеристики на населението, с. 56. <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=218>

⁵⁴ Национален статистически институт (2011) *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том 1 Население, Книга 2. Демографски и социални характеристики, 2-11, с. 194. <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=218>

етническите българи никога не са посещавали училище в сравнение с 3,6 % от етническите турци и 9,4 % от ромите⁵⁵.

Организация на мюсюлманското изповедание в България

Отношенията на мюсюлманското изповедание с държавата са уредени от Закона за вероизповеданията, съгласно който всички регистрирани вероизповедания (включително ислямското и източноправославното), както и религиозните институции, са отделени от държавата (член 4, ал. 2) и имат право на държавна субсидия (член 28). За да бъде признато като юридическо лице, мюсюлманското изповедание трябва да има регистрация в Софийския градски съд (член 15). Определеният от закона държавен орган, който да координира и осъществява надзор върху отношенията на изпълнителната власт с вероизповеданията в страната е Дирекция „Вероизповедания“ към Министерския съвет (член 35).

Структурата на мюсюлманското изповедание в България е уредена с Устава⁵⁶ и съпътстващите го правилници за дейността на главните му органи – Главното мюфтийство и Висшия мюсюлмански съвет⁵⁷. Духовен водач на мюсюлманите е Главният мюфтия, който оглавява институцията Главно мюфтийство. Главното мюфтийство представлява всички мюсюлмани в България независимо от етническия им произход и към кой клон на исляма принадлежат. Следователно Главното мюфтийство отговаря не само за сунитите от ханифитската школа (мнозинството), а и за шиитите (наричани също алевити, алиани и бекташи), които имат свои представители във Висшия мюсюлмански съвет (ВМС). ВМС е централен административен ръководен орган на мюсюлманското изповедание с правомощия да свиква редовни или извънредни Национални мюсюлмански конференции за избор на нов Главен мюфтия, негови заместници и председател на ВМС⁵⁸. Върховен ръководен орган на мюсюлманското изповедание е Националната мюсюлманска конференция, която се свиква най-малко на всеки 5 години от ВМС (Устав на мюсюлманското изповедание, 2011 г., член 22, ал. 1). Сред основните ѝ правомощия и компетентности са приемане, изменение и допълнение на устава, избиране и освобождаване на Главния мюфтия и председателя и членовете на ВМС⁵⁹. През 2015 г. в състава на Главно мюфтийство влизат 21 Районни мюфтийства в градове с по-големи мюсюлмански общности⁶⁰. През 2010 г. броят на има-

⁵⁵ Национален статистически институт (2011) *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.* Том 1 Население, Книга 2. Демографски и социални характеристики, 2-11, с. 194. <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=218>

⁵⁶ Устав на мюсюлманското изповедание, 2011, достъпен на адрес: <http://www.grandmufti.bg/bg/za-nas/normativni-dokumenti/881-ustavi.html>

⁵⁷ Правилник за организация на дейността на Главното мюфтийство и структурите на мюсюлманското изповедание, 2011; Правилник за организацията и дейността на Висшия мюсюлмански съвет на мюсюлманското изповедание в Република България, 2011; Правилник за дейността на свещенослужителите (ваиз, имам-хатиб, мюеззин), 2011. Достъпни на адрес: <http://www.grandmufti.bg/bg/za-nas/normativni-dokumenti/880-pravilnitzi.html>

⁵⁸ Zhelyazkova, A. (2014) "Bulgaria", in Joselyne Cesari (ed.) *Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, p. 591.

⁵⁹ Устав на мюсюлманското изповедание, 2011, член 26/1.

⁶⁰ <http://www.grandmufti.bg/bg/glavno-menyu-rm.html>

мите е бил приблизително 1 000. През същата година броят на джамиите и месджидите е бил съответно 1 156 и 302, а броят на регистрираните джамийски настоятелства през 2 011 г. е бил 1 225⁶¹.

Що се отнася до финансирането, размерът на държавната субсидия за мюсюлманското изповедание, е нараснал постепенно от 180 000 лв. през 2011 г. на 360 000 лв. през 2014 г.⁶². Държавното финансиране обаче остава твърде недостатъчно за задоволяване на религиозните потребности на мюсюлманската общност. Това е една от причините Главното мюфтийство да търси чуждестранно финансиране, осигурено с двустранни междудържавни споразумения (от Турция и Иран), или с дарения от други мюсюлмански държави.

В посткомунистическия период водачите на мюсюлманското изповедание се оказват дълбоко разединени от противоборства за контрол над Главното мюфтийство. Разколът и противоборствата са често манипулирани от политическите партии, като активна роля играе Движението за права и свободи (ДПС). Контролът над Главното мюфтийство и управляваните от институцията ресурси се превръщат в политически капитал, като осигуряват възможности за консолидиране на гласа на мюсюлманския/турския електорат. В резултат от това от началото на 1990-те години съществуват два Висши мюсюлмански съвета, всеки от които се подкрепя от различна политическа партия и се избират двама Главни мюфтии. Конфликтите между двете фракции на мюсюлманското изповедание продължават през целия период на преход до 2011 г. и допринасят за отслабване на авторитета на институцията като духовен водач на мюсюлманите в България⁶³.

Образование

Висшият ислямски институт е създаден през 1998 г. като висше училище, подготвящо свещенослужители (имами, ваизи и мюфтии) и ислямски теолози. Той обаче няма официална акредитация от Националната агенция за оценяване и акредитация при Министерския съвет. Издаваните от Института дипломи съответно не се признават в България и студентите не могат да продължат образованието си по магистърски програми в български или европейски университети. Институтът не разполага с подходящи помещения и материална база и разчита до голяма степен на финансова подкрепа и дарения от Турция и други мюсюлмански страни⁶⁴. Според Евстатиев⁶⁵ Институтът предлага „ниско равнище на образование и страда от липса на квалифициран преподавателски състав“, поради което няма възможност да подготвя добре образовани висшисти.

Три мюсюлмански средни общообразователни училища – в Шумен, Момчилград и Русе, са акредитирани от Министерството на образованието

⁶¹ Zhelyazkova (2014), с. 591-592.

⁶² U.S. Department of State, International Religious Freedom Reports, Bulgaria for 2011, 2012, 2013, and 2014.

⁶³ За подробен разказ и анализ на противоборствата и разкола в ръководството на мюсюлманското изповедание в посткомунистическия период, вж. Ghodsee (2010), с. 116-129.

⁶⁴ Zhelyazkova (2014), с. 593.

⁶⁵ Evstatiev (2006), с. 57-8.

и науката и издават официално признати дипломи за средно образование. Финансират се предимно с дарения от Турция и Главното мюфтийство. Освен предвидените в националния учебен план задължителни учебни предмети в тях се преподават ислям, арабски, турски и английски език.

Някои мюсюлмански настоятелства (мюсюлмански или джамийски настоятелства) провеждат целогодишни курсове, а Главното мюфтийство организира двумесечни летни курсове за изучаване на Корана (коран курсове), както и изпити за деца за установяване на достигнатото ниво в наизустяването на Корана⁶⁶. Тези курсове (имамски курсове според Ghodsee⁶⁷ или религиозни училища от типа коран курсове и коран курсове според Евстатиев⁶⁸) нямат официална акредитация и често се финансират от различни религиозни фондации или чужди граждани. Макар че учебните програми за тези курсове по принцип се одобряват от Главното мюфтийство, не е ясно до каква степен то осъществява контрол над учебното съдържание в някои от тях⁶⁹. Според Симеон Евстатиев⁷⁰, подобно на Висшия ислямски институт обучението в курсовете за изучаване на Корана е на много ниско равнище. Техните възпитаници могат да станат единствено имами или ходжи. Липсата на прозрачност относно източниците на финансиране за коран курсовете, както и за осъществявания от Главното мюфтийство контрол над учебното им съдържание често се проблематизират в медиите⁷¹.

Друга форма на образование се налага в известна степен от липсата на акредитация на Висшия ислямски институт и от факта, че съществуващите духовни училища в България са пригодени основно за нуждите на етническите турци и не съответстват адекватно на потребностите на българоезичните мюсюлмани. Тази опция предполага религиозно образование на млади мюсюлмани от България в ислямски университети в Турция, Египет, Саудитска Арабия, Сирия и Йордания (с подкрепата на Главното мюфтийство и официално финансиране от Турция или неформално финансиране от различни чуждестранни фондации). Някои от възпитаниците на чуждестранни духовни университети са проводници на религиозно обновление сред някои общности от българоезични мюсюлмани, свързано с навлизане на салафитски тенденции в интерпретацията на исляма, нетипични за ханифитско-сунитската традиция в България⁷².

⁶⁶ Zhelyazkova, A. (2014) "Bulgaria", in Joselyne Cesari (ed.) *Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, с. 592.

⁶⁷ Ghodsee (2010), с. 114.

⁶⁸ Evstatiev (2006), с. 58-9.

⁶⁹ Ghodsee (2010), с. 114.

⁷⁰ Evstatiev (2006), с. 59. Подобно мнение за ниското равнище на религиозното ислямско образование в България бе изразено и от Михаил Иванов, експерт по етническите въпроси (експертно интервю, 18 юни 2015 г.).

⁷¹ Вж. напр. Йорданова, Я. (2004), Ислямските училища не са това, което са, в. Капитал, 21.08.2004; Tavanier, Y. (2005) "Bulgaria: Mysterious Mosques and Schools", 27.01.2005, Transitions Online.

⁷² Zhelyazkova (2014), с. 593-594; Ghodsee (2010), с. 114; Evstatiev (2006), с. 60-61.

Пътища на проникване на салафитски интерпретации на исляма в България⁷³

След 1989 г. и след 45 години комунистически режим и затворени граници, мюсюлманите в България получават достъп до външния свят, а с това и до уммата (световната общност на вярващите). Отварянето на границите и свободата на пътуване съвпада с премахване на ограниченията за изповядване на религиозната вяра, които доминират атеистичното комунистическо общество преди 1989 г. В резултат мюсюлманите в България влизат в контакт с интерпретации на исляма, различни от обичайната за Балканите ханифитско-сунитска традиция. Основните канали, чрез които тези нови (за региона) интерпретации на исляма достигат мюсюлманите в България, включват: 1) чуждестранни мисионери; 2) хуманитарни помощи от чуждестранни благотворителни организации от Йордания, Египет, Саудитска Арабия или Кувейт; 3) миграция на млади мюсюлмани с цел религиозно образование в престижните ислямски духовни университети на Египет, Йордания, Саудитска Арабия и 4) миграция в страни от Западна Европа и общуване с местните (имигрантски) мюсюлмански общности.

Повод за предоставянето на хуманитарни помощи от мюсюлмански страни, както и за дейността на емисари и фондации на Балканите, дава войната в Босна, като България става тяхна цел ведно с Босна, Албания и Македония. В страните, въввлечени в последвалите разпада на бивша Югославия конфликти, ислямската помощ се изразява в доставки на продоволствия и оръжия за босненската армия, но е тясно свързана и с прозелитизъм на „истинския“ ислям и практиките на ортодоксалното ислямско изповедание. В България помощи се предоставят от началото на 1990-те години от Турция и Иран по силата на двустранни междудържа̀вни договори и от Йордания, Саудитска Арабия и Кувейт през неофициални канали (НПО или частни лица)⁷⁴. Средствата от мюсюлманския свят се насочват за изграждане на нови джамии, откриване на безплатни училища за изучаване на Корана, ислямски центрове, безплатни пансиони за мюсюлмански деца, както и за превод, издаване и разпространение на ислямска литература. Отпускат се

⁷³ Салафизмът възниква като интелектуално движение в ислямската академия „Ал-Азхар“ в Кайро в края на 19-ти век с намерението да пречисти исляма от „греховните нововъдения“ и заблуди (бида), добавили се към исляма през вековете като тълкувания и обичаи (наричани „традиционен ислям“). Движението предполага завръщане към исляма, практикуван от Пророка Мохамед и ранната ислямска общност. С наименованието „салафити“ се определят съответно онези, които следват примера на сподвижниците и последователите на Пророка Мохамед. Салафитите проповядват изначалното разбиране на чистия ислям, стриктно следващ Корана и сунната, което е пътят да се елиминира човешката субективност и така да се познае единствената истина на повелята на Всевишния (Wiktorowicz, Q. (2005) *A Genealogy of Radical Islam, Studies in Conflict & Terrorism*, 28:75-97, с. 75). В салафитското движение са се обособили три направления: (i) пуристи, които си служат с ненасилствени методи на разпространение, пречистване и просвета, (ii) политическо направление, чиито последователи се застъпват за прилагане на салафитското верую в политиката и (iii) джихадистко направление, чиито последователи застъпват военствени позиции, като настояват, че съвременният контекст налага употребата на насилие и революция.

⁷⁴ Ghodsee (2010), с. 134-139; Kerem O. (2010) *New Islamic Actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's Return to the Muslim Balkans*, European Studies Centre – University of Oxford, с. 19, материалите са достъпни на адрес: https://wikileaks.org/gifiles/attach/126/126845_Oktem-Balkan-Muslims.pdf (последно посетен на 15 юли 2015 г.).

също средства на ревностно вярващи семейства за поклонение в Мека и на младежи за пътуване в чужбина⁷⁵. Тези дейности опосредстват досега на някои членове на мюсюлманската общност в България със световната ислямска умма и с нетипични за региона интерпретации на исляма. Принос за този процес имат и чуждестранните емисари и гостуващите проповедници в джамиите в районите с мюсюлманско население. Те обаче остават неприети от турската общност, а след по-радушния първоначален прием в някои общности на българоезичните мюсюлмани, те също се разграничават от емисарите⁷⁶. Растящите подозрения относно чуждестранната помощ от ислямски източници⁷⁷ довеждат до мерки за наблюдение и отказ за регистрация на някои от тези организации от българските власти⁷⁸. Навлизането на салафитски интерпретации на исляма обаче е опосредствано от завръщането в България на млади мюсюлмани, завършили ислямски университети в Йордания, Египет, Саудитска Арабия. Повечето от тях след завръщането си стават имами или учители в мрежата от училища за изучаване на Корана. През 2014 г. броят на завършилите чужди ислямски университети е бил 30 от Йордания, 30 от Саудитска Арабия и 30 от Египет и други страни от арабския свят⁷⁹. След завръщането си някои от тези чужди възпитаници започват да въвеждат нови, свързани с ортодоксалния ислям практики, целящи пречистване на местния традиционен ислям от така наречените неканонични практики. Този процес не протича еднакво в районите с българоезични мюсюлмани, като някои общности отхвърлят новите проповеди и тълкувания⁸⁰, части от други общности ги приемат, а трети стават арена на междупоколенчески конфликти между стари и млади духовни водачи. Последиците от междупоколенческите напрежения в селата от третия вид водят до изграждането на две джамии с двама различни имами⁸¹.

История на ислямистка радикализация, свързана с насилие

Засега няма известни случаи на участие на български граждани в насилствени действия, свързани с ислямистка радикализация или в ислямистки терористични нападения в страната и по света. Само в един случай има задържан от българските власти български гражданин по подозрение в непреки връзки с извършителите на терористичното нападение в Мадрид на

⁷⁵ Ghodsee K. (2010), с. 133. За предоставянето на финансова помощ на младежи мюсюлмани за пътуване с цел религиозно образование съобщава и Антонина Желязкова в експертно интервю от 5 юни 2015 г.

⁷⁶ Експертно интервю с Антонина Желязкова, 5 юни 2015 г.

⁷⁷ Николов, Й. (2004), Първи идват емисарите, в. Капитал, 14.08.2004 г.; Йорданова (2004); Tavanier (2005).

⁷⁸ Вж. напр. Николов, Й. България е в глобалния план на радикалните ислямисти, в. Капитал, 22.09.2001 г.

⁷⁹ Ахмед Ахмедов, главен секретар на Главното мюфтийство, съобщава следните данни в интервю за седмичника „Капитал“ (Зорница, С., Какво патриотично има в това да изправяш хората едни срещу други?, в. Капитал, 28.03.2014 г.). Според Ахмедов броят на завършилите чуждестранни ислямски университети през 2014 г. възлиза на 300 души, от които около 70 % са завършили в Турция, 10 % – в Йордания, 10 % – в Саудитска Арабия, а останалите – в Египет и в други страни от арабския свят.

⁸⁰ Експертно интервю с Антонина Желязкова, 5 юни 2015 г.

⁸¹ Троева (2012), с. 5-23.

11 март 2004 г.⁸² От друга страна, поредица трагични събития показват, че България и българските граждани са уязвими за действията на международни ислямистки формирания. На 27 декември 2003 г. срещу българския военен контингент във военната база в град Карбала в Ирак (част от състава на Многонационалните сили за поддържане на сигурността в страната) е извършен самоубийствен атентат с пълен с експлозивни камион-бомба. Нападението отнема живота на петима български военносслужещи, а други 27 са ранени⁸³. През юни 2004 г. двама български шофьори са похитени, а впоследствие екзекутирани от ислямистката групировка „Единобожие и Джихад“ (al-Tawhid wal-Jihad) на свързания с „Ал Кайда“ терорист Абу Мусааб ал-Заркауи⁸⁴. И на последно място, през 2012 г. България за пръв път става мишена на терористично нападение, планирано извън страната и извършено срещу израелски граждани, пристигащи в страната във ваканция. В нападението загиват петима израелски и един български граждани, както и самият извършител, а други 35 души са ранени⁸⁵. На 5 февруари 2013 г. българското правителство официално посочва Хизбула като извършител на терористичния акт⁸⁶, а впоследствие военното крило на организацията е включено в списъка с терористични организации на ЕС⁸⁷.

3. ОРГАНИЗАЦИОННИ ФОРМИ И ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА

Дискусията относно присъствието и естеството на организационните структури, свързани с ислямистка радикализация в България, трябва да се води със съзнанието, че в страната няма извършени такива актове, не са провеждани изследвания, а дейността на разузнавателните и правоохранителните агенции е свързана по-скоро с превенция, отколкото с реакция. В условията на внимателно наблюдение на групите, възприемащи салафитски интерпретации на исляма, и налагане на мерки за спиране на каналите за проникване на такива влияния в страната, разузнавателните служби констатира, че в България няма клетки на радикални ислямисти⁸⁸ (повече за това в секция „Мерки на институциите и правоприлагащите органи“).

⁸² Българският гражданин Тони Радев е задържан по подозрение за връзки с извършителите на терористичното нападение в Мадрид от 2004 г., но е освободен след по-малко от месец поради липса на доказателства за участието му в подготовката на терористичния акт (*Bginfo.es*, Справка за атентатите в Мадрид (2004) и Лондон (2005 г.), 29.03.2010 г.; Николов, Й., Хасковската връзка в атентатите в Мадрид остава недоказана, в. *Капитал*, 02.04.2005 г.; *Mediapool.bg*, Испания иска да разпитва отново българина Тони Радев заради атентатите в Мадрид, 14.03.2005 г.

⁸³ Министерство на отбраната, http://www.md.government.bg/bg/tema_MissionsOperations_Over.html#02

⁸⁴ Вестник *Капитал*, Двама българи заложници на терористи, 10.07.2004 г.; *Vesti.bg*, Лазов екзекутиран, нов ултиматум, 14.07.2004 г.

⁸⁵ *Dariknews.bg*, Бургаският атентат, http://dariknews.bg/view_topic.php?topic_id=356

⁸⁶ Лалов, Н., България официално обвини Хизбула за атентата в Бургас, *Mediapool.bg*, 5.02.2013 г.

⁸⁷ Янков, К., ЕС постави военното крило на „Хизбула“ в списъка с терористични организации, в. *Дневник*, 22.07.2013 г.

⁸⁸ Вестник *Капитал*, Това не е клетка на „Ислямска държава“, но можеше да бъде, 26.11.2014 г.; Филева, Л., ДАНС и Прокуратурата с акция за „генерална превенция“ срещу Ислямска държава, в. *Дневник*, 26.11.2014 г.

Следователно онова, което може да се обсъди, са структурите, във връзка с които някои роми демонстрират симпатия към Ислямска държава въз основа на възприети салафитски интерпретации на исляма. Представен е и кратък обзор на структурите, през които се осъществява прозелитизъм на салафитски интерпретации на исляма сред българоезични мюсюлмани.

Според експерти от правоприлагащите и разузнавателни органи е необходимо да се наблюдават отблизо определени групи сред ромските общности в градовете Пазарджик, Пловдив, Нова Загора и Асеновград, където някои мюсюлмани, между тях и конвертити, изповядват опростени интерпретации на салафизма, а в някои случаи проявяват симпатия към Ислямска държава. Основната група последователи на салафизма се състои от 50-60 души, организирани в Пазарджик и мотивирани от своя водач Ахмед Муса, като подобни групи възникват в ромските махали на останалите посочени градове⁸⁹. В групата обаче няма ясна йерархия, а Ахмед Муса е неформалният ѝ лидер. Благоприятна среда за рекрутиране на нови привърженици обикновено са наркозависими младежи, на които се обещава подкрепа и помощ за намиране на съпруги и работа⁹⁰. Според експерти от службите за сигурност, рекрутирането на привърженици на салафитския ислям сред ромите е свързано и с финансови стимули, например за носене на никаб. Финансовият стимул се счита за първоначален мотивиращ фактор, следван от постепенно развитие на по-автентична религиозност и чувство за благочестие⁹¹.

Важно е да се отбележи, че лидерите на тези групи имат статут на неформални ислямски проповедници. Те обаче нямат задължителното духовно образование и не са част от структурата на мюсюлманското изповедание в страната, организирано и ръководено от Главното мюфтийство. Освен това изградената неотдавна джамия „Ебу Бекир“ в пазарджишкия квартал „Изток“ е построена на територията на частен имот и не е под юрисдикцията и контрола на Главното мюфтийство. Неформалният лидер на пазарджишката група Ахмед Муса е съден три пъти (през 2004, 2012 и 2015 – 2016 г.) за разпространяване на антидемократични идеи, проповядване на омраза на религиозна основа и пропагандиране на война.

Информацията за пътя на Муса към исляма и постепенното му обвързване с по-радикални интерпретации на салафитския ислям е оскъдна. Според някои източници, Муса приел исляма и прегърнал салафитските му интерпретации в Германия или Австрия⁹². Според други източници, той приел исляма във Виена през 90-те години на 20-ти век, а бил повлиян от салафит-

⁸⁹ Броят на лицата обаче, уличени в оказване на логистична подкрепа на преминаващи чуждестранни бойци, е доста нисък (между пет и десет души). Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 18 юни 2015 г.

⁹⁰ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 15 юни 2015 г.

⁹¹ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 18 юни 2015 г.

⁹² Според експерти по сигурността това е станало в Германия (интервюта с представители на правоприлагащите и разузнавателните органи, 15 и 18 юни 2015 г.), докато в медийни публикации се твърди, че се е случило в Австрия (Илков, Л., Имамът Ахмед Муса прегърнал исляма в Австрия, в. „24 часа“, 1.12.2012 г.).

ски интерпретации на исляма, докато посещавал закрития от властите през 2007 г. коран курс за имами в Сърница⁹³. Въпреки че в някои журналистически материали се съобщава за арест на Муса в Кьолн по подозрение във връзки с местни радикални ислямистки кръгове, подробности за този арест не са известни⁹⁴.

Организационните структури, свързани с прозелитизъм на салафитски интерпретации на исляма в България, са свързани с чуждестранните емисари, действали в страната през 1990-те; различни ислямски фондации и сдружения, някои от които функционират с чуждестранни благотворителни дарения от Йордания, Саудитска Арабия и Кувейт⁹⁵; и структурите на мюсюлманското изповедание на Главното мюфтийство, в рамките на които някои имами, получили духовното си образование в ислямски университети в чужбина, стават проводници на нови салафитски интерпретации на исляма. Според публикации в медиите, учебното съдържание на някои коран курсове в страната включва преподаване на салафитски интерпретации на исляма. Журналистическо разследване от август 2004 г. сигнализира, че в коран курса в град Сърница се преподава различен от ханифитско-сунитската традиция ортодоксален ислям. Разследването разкрива липсата на прозрачност относно източниците на финансиране за коран курсовете, както и относно упражнявания от Главното мюфтийство контрол над учебното им съдържание⁹⁶.

Макар прозелитизма и приемането на салафитските интерпретации на исляма да са скорошна тенденция, която заслужава внимание, тя трябва ясно да се разграничи от ислямистката радикализация и да се изследва като явление, в което се пресичат специфични социални, икономически и културни процеси на местно ниво, както и сложни динамики на формиране на идентичността.

4. ДЕЙСТВИЯ И ИДЕИ, СВЪРЗАНИ С ИСЛЯМИСТКА РАДИКАЛИЗАЦИЯ

Засега няма известни случаи на участие на български граждани в насилствени действия, свързани с ислямистка радикализация или в ислямистки терористични нападения в страната и по света. Само в един случай български гражданин е задържан от българските власти по подозрение в непреки връзки с извършителите на терористичното нападение в Мадрид на 11 март 2004 г., но е освободен след по-малко от месец поради липса на доказателства за

⁹³ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 87/2014, Преписка вх. № 2291/14.

⁹⁴ Филева, Л., Проф. Евгения Иванова: „Не допускам, че „Ислямска държава“ може сериозно да спечели когото и да било в България“, в. Дневник, 30.11.2014 г. За ареста му в Кьолн бе споменато и в експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи от 18 юни 2015 г.

⁹⁵ Списък на някои ислямски фондации и сдружения в България може да се види в Ghodsee (2010), с. 206 и Троева (2012), с. 11-12. Проучване на ислямските фондации и организации в страната обаче не е правено и съответно не съществува информация дали и доколко онези от тях, свързани с прозелитизъм на салафитски интерпретации на исляма, могат да популяризират радикални ислямистки идеи.

⁹⁶ Йорданова (2004); Tavanier (2005).

участието му⁹⁷. За разлика от много европейски страни, България не е източник на транснационални бойци, а в страната няма клетки на радикални ислямисти⁹⁸. Понякога се съобщава за преминаващи през страната чужди граждани, заподозрени във връзки с международни терористични групировки. В тази връзка са няколко ареста и последвалите депортации, сред които на трима чужди граждани (на 16 декември 2014 г.), разследвани за терористична дейност от испанските служби за сигурност и от Интерпол⁹⁹, или на френски гражданин въз основа на Европейска заповед за арест и обвинение в терористична дейност и връзки с извършителите на терористичното нападение над редакцията на вестник „Шарли Ебдо“ (Charlie Hebdo) в Париж на 7 януари 2015 г.¹⁰⁰ България заедно с други страни от ЕС се използва като транзитен маршрут от транснационални бойци по пътя им към Сирия или Ирак и обратно. Според оповестени от медиите данни на ДАНС през 2013 г. страната са прекосили общо 82 транснационални бойци. През 2014 г. броят им е бил 154, а през първите шест месеца на 2015 г. – 96. Според същите медийни публикации, някои от тези лица са спрени на границата поради липса на редовни документи за задгранично пътуване или са задържани в изпълнение на Европейски заповеди за арест¹⁰¹.

Прояви на символична подкрепа за радикални ислямистки организации

След началото на 21-ви век отделни лица или групи роми мюсюлмани (хорахане рома), някои от които конвертити, проявяват в някои случаи симпатии към по-радикални интерпретации на салафитския ислям или дори към международни (радикални) ислямистки организации. За първия такъв акт се съобщава през 2003 г., когато зелено знаме с надпис на арабски „Държавата е халифат“ е окачено на две къщи в ромския квартал „Изток“ на гр. Пазарджик, където се събирали последователи на забранената ислямистка организация „Халифат“¹⁰². След 2013 г. в градовете Пазарджик, Пловдив и Асеновград се наблюдава тенденция на прояви на симпатия към бойци от организацията „Ал Кайда“ в Ирак, а по-късно към ИД. Така например през октомври 2014 г. в профила във Facebook на Ахмед Муса, главният ислямски проповедник в ромската махала на Пазарджик, е качено видео. На него се виждат сервитьори на ромска сватба, облечени в тениски с логото на „Ислямска държава“ и прегърнати за обща снимка и видео¹⁰³. Според

⁹⁷ За повече подробности моля вижте бележка под линия № 82.

⁹⁸ Потвърдено от тогавашния председател на ДАНС Владимир Писанчев на пресконференция на 26 ноември 2014 г.; в. Капитал, Това не е клетка на „Ислямска държава“, но можеше да бъде, 26.11.2014 г.; в. Дневник, ДАНС и прокуратурата с акция за генерална превенция срещу ИД, 26.11.2014 г.

⁹⁹ Вестник *Дневник*, България е задържала трима, издирвани за тероризъм, на път за Сирия, 17.12.2014 г.

¹⁰⁰ *Mediapool.bg*, Заподозреният в тероризъм Фриц-Жоли Жоашен бе екстрадиран във Франция, 29.01.2015 г.; *Btv Новините*, Стрелец от „Шарли ебдо“ – стар приятел на Фриц-Жоли Жоашен, 13.01.2015 г.

¹⁰¹ Стоилова, З., Как жълтите медии съчиниха история за терористи от „Ислямска държава“, в. Капитал, 10.08.2015 г.

¹⁰² Николов (2004).

¹⁰³ Вестник *Капитал*, Обичат Аллах и навсякъде го пишат, 3.10.2014 г.

публикации в медиите, сред събраните доказателства при последвалата операция на ДАНС (25 ноември 2014 г.) членовете на групата са притежавали „рекламни материали“ на ИД като шапки, тениски, знамена, стикери със символи на терористичната организация, както и видеоклипове, показващи проповеди, възхваляващи ИД и проповядващи налагане на шериатска държава¹⁰⁴. Скорошен случай от такова естество е публикуваната снимка в личния профил във Facebook на неформалния ислямски проповедник Ремзи Хасан от Харманли, сниман със знамето на ИД¹⁰⁵. Сред останалите регистрирани прояви са окачването на знамена (макар и с различни цветове) със символите на ИД в месджиди¹⁰⁶ в Пловдив и Асеновград, и в частната джамия „Абу Бекир“ в Пазарджик, пред които неформални проповедници изнасят проповеди (без да са квалифицирани и упълномощени от Главното мюфтийство). Освен това, наблюдението от службите за сигурност на социалната мрежа Facebook е установило потребителски профили, в които редовно се публикуват символи на ИД, снимки на водачи на терористични организации и видеоклипове, възхваляващи бойците-ислямисти¹⁰⁷. Най-сериозните регистрирани досега случаи са свързани с предоставяне на логистична подкрепа за преминаващи през страната транснационални бойци. Съобщава се по-конкретно, че чужденци, за които има данни, че се сражават на страната на ИД в Сирия, са отседнали в домовете на някои роми мюсюлмани от Пазарджик¹⁰⁸. Според някои представители на правоприлагащите органи, групата в Пазарджик е полагала усилия за провеждане на физическа подготовка за местни момчета, за да се приучват на дисциплина и да се отличават от останалите¹⁰⁹. Не се откриват обаче други източници, които да потвърдят или допълнят тази информация.

Изповядваните и споделяни в тази група идеи са посочени в обвинителния акт срещу 14-те обвиняеми роми мюсюлмани, изправени на съд на 2 юли 2015 г. по обвинения в проповядване на омраза на религиозна основа и пропагандиране на война¹¹⁰. Според обвинителния акт, сред основните идеи, изповядвани от обвиняемите, са: подкрепа на идеята на ИД за война с цел установяване на халифат; религиозен дълг на всеки мюсюлманин е да се при-

¹⁰⁴ Вестник *Дневник*, ДАНС и прокуратурата с акция за генерална превенция срещу ИД, 26.11.2014 г.

¹⁰⁵ *Vtv Новините*, Имам от Харманли развя знамето на „Ислямска държава“, 12.02.2015 г.

¹⁰⁶ Арабска дума за храм, място за богослужение, с която най-общо се означава всяка постройка, където се събират богомолци за молитва.

¹⁰⁷ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 87/2014, Преписка вх. № 2291/14. Обвинителният акт не е финализиран, тъй като е връщан на три пъти на прокуратурата от определения по делото съдия-докладчик заради допуснати процесуални нарушения (последно на 15.12.2015 г.).

¹⁰⁸ Експертни интервюта с представители на правоприлагащите и разузнавателните органи на 12, 15 и 18 юни 2015 г.; Стоилова, З., Как жълтите медии съчиниха история за терористи от „Ислямска държава“, в. Капитал, 10.08.2015 г. Предполага се, че кръгът на лицата, участвали в осигуряване на логистична подкрепа на пътуващи през България транснационални бойци, се ограничават до 10 души (Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 18 юни 2015 г.).

¹⁰⁹ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 18 юни 2015 г.

¹¹⁰ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 87/2014, Преписка вх. № 2291/14, Окръжна прокуратура – Пазарджик.

съедини към халифата, включително да се включи в неговата армия; ако се наложи, местните мюсюлмани трябва да са готови да идат да се сражават на страната на ИД; всеки, който не изповядва салафизма, е апостат (вероотстъпник); онези, които гласуват, са апостати; мюсюлмани, които се сприятеляват с християни, юдеи или атеисти, са апостати. Някои от тези идеи имат звучене, което може да се свърже с аспекти на джихадистката идеология. Предвид факта, че съдебният процес започна едва наскоро (25 февруари 2016), все още е рано тези идеи да се подложат на анализ, тъй като предстои всички представени доказателства да се докажат или отхвърлят в съда¹¹¹.

Прозелитизъм и проповядване на салафитски интерпретации на исляма

Процесът на приемане на салафитски интерпретации на исляма от някои сегменти на мюсюлманските общности в България е свързан с дейности като прозелитизъм на основните теологични догми на салафизма чрез разпространение на религиозни идеи по време на петъчни молитви в джамиите и чрез неформални беседи и лекции по време на срещи в кафенетата, в притежание и разпространение на съответна религиозна литература и брошури¹¹², както и в опити за промяна на каноничните за региона ислямски практики. Процесът се проявява и в промени в начина на обличане и външния вид на мъжете и жените, и в носенето на салафитски дрехи.

Действията на българоезичните мюсюлмани, които приемат ортодоксални интерпретации на исляма, включват промени в изпълнението на религиозни обреди и обичаи и в изискванията за облекло. Такива промени са например практиката мъжете да се молят в джамията без шапки; приемането на различни пози за молитва; посещение на храмове и джамии от жени в благословения месец Рамадан¹¹³; отмяна на някои обичаи, свързани с погребалната обредност, напр. събирането на пари, за да се изплатят дълговете на покойника; или отброяването на молитви с броеница, за да се компенсират пропуснатите приживе молитви; или раздаването на храна на погребения, както и; отмяна на така наречения мевлид¹¹⁴. Опитите на някои имами да въведат промени в погребалните ритуали в съответствие със салафитските практики очевидно не намират прием сред мюсюлманите, щом 96,1 % от тях са погребали през 2011 г. покойниците си според местната мюсюлманска традиция¹¹⁵. Новият начин на обличане при жените включва носене на дълга едноцветна дреха и

¹¹¹ Преди официалното начало на делото (първо заседание на съде е проведено на 25.02.2016 г.) Обвинителният акт е връщан на три пъти от определения по делото съдия-докладчик – на 22 юли, на 23 септември и на 15 декември, 2015 г., за отстраняване на допуснати процесуални нарушения.

¹¹² Посочено в обвинителния акт по досъдебното производство (Обвинителен акт, Досъдебно производство № 9/2009, Преписка вх. № 1122/09, Окръжна прокуратура – Пазарджик).

¹¹³ По традиция в джамиите в България влизат само мъже.

¹¹⁴ Мевлид (помен) е традиционен религиозен обред, изпълняван от мюсюлманите в България по различни поводи – на 52-рия ден, след като е починал човек, на рождения ден на Пророка Мохамед (Мевлид Ал-Наби) или по случай значими обществени събития. За по-подробно обяснение вж. Троева, Е., „Традиционен“ и „нов“ ислям в България, *Български Фолклор*, 3-4/ 2012.

¹¹⁵ Иванова (2014), с. 177.

хиджаб, а в някои случаи хиджаб, покриващ и лицето¹¹⁶. Новост при мъжете е носенето на широки дрехи и дълга брада. Промените включват също въздържание от консумация на свинско месо и алкохол¹¹⁷. Тези промени съвсем не са широко разпространени. Напротив, салафитските влияния по отношение на облекло, полигамия и набожност са сведени до само някои помашки села и ромски махали¹¹⁸. Експерти по въпросите на исляма подчертават, че засилената религиозност и промените в начина на обличане не са сами по себе си признак на радикализация¹¹⁹.

Идеите, разпространявани от изповядващи салафитски интерпретации на исляма имами или неформални ислямски проповедници, са представени в обвинителния акт срещу 12 имами и един неформален ислямски проповедник, изправени пред съда в периода 2012 – 2015 г. Според обвинението, някои от основните идеи, проповядвани от подсъдимите, са: държавата не следва да се приема, защото властта идва от Аллах, а не от хората и не може да принадлежи на народа; светските закони трябва да се спазват, само ако не противоречат на исляма; справедливи закони са само определените от Пророка, а всички други са недействителни и не се смятат за закони; мюсюлманите не бива да участват в избори, понеже Всевишният посочва кой да управлява; мюсюлманите не бива да се сприятеляват с християни; жените не могат да имат равни права с мъжа; жените не бива да бъдат поздравявани и с тях не бива да се ръкуват; ислямът е свещен и несъвместим с други религии; много от празниците в България, като Нова година и Баба Марта, не трябва да се празнуват, защото не са ислямски; вярващите трябва да съблюдают конкретен (салафитски) начин на обличане и проповядване; всеки, който не изповядва салафизма, е вероотстъпник¹²⁰. Макар тези идеи да съвпадат със стриктните салафитски интерпретации на исляма, те нямат звученето на свързаните с джихадистката идеология догми. Двама от тримата подсъдими са признати за невинни по повдигнатите им обвинения по член 108 и член 164 от Наказателния кодекс, а дванадесет от тринадесетте подсъдими са оправдани по обвиненията по член 109 и са им наложени само административни глоби. Този изход от процеса свидетелства, че съдът не е намерил достатъчно доказателства в подкрепа на повечето от обвиненията в обвинителния акт.

Трябва да се посочи, че до този момент приемането на салафитски интерпретации на исляма не е довело до инциденти, свързани с насилие. Има данни само за един инцидент, за който се предполага, че е от такова естество. На 5 май 2011 г. в пазарджишкия квартал „Изток“ петима роми мюсюлмани, изповядващи салафитски ислям, нападат евангелисткия ромски пастор от същия квартал¹²¹. Мотивите за инцидента не са ясно установени.

¹¹⁶ Има съобщения за такива случаи в град Рудозем (Chodsee (2010), 543).

¹¹⁷ Широко разпространена практика сред мюсюлманите в България е да не се спазва забраната в исляма да се консумира свинско месо и алкохол.

¹¹⁸ Kerem (2010), с. 18.

¹¹⁹ Експертно интервю с Йордан Пеев, 23 юни 2015 г.

¹²⁰ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 9/2009, Преписка вх. № 1122/09, Окръжна прокуратура – Пазарджик.

¹²¹ Вестник *24 часа*, Роми пребиха пастор, дават им 15 денонощия арест, 02.05.2011 г.; Начев, М., Пребит пастор: „Биха ме жестоко талибани!“, в. Труд, 05.05.2011 г.

Предполагаемите мотиви варират от настъпило състояние на силно раздразнение у ромите мюсюлмани заради настоятелността на пастора да прозелитизира евангелизма, през непристойно поведение на пастора в разрез с построгите морални норми на салафитския ислям, до някакъв личен конфликт.

5. МЕРКИ НА ИНСТИТУЦИИТЕ И ПРАВОПРИЛАГАЩИТЕ ОРГАНИ

Водеща роля в реакцията на институционално равнище за противодействие на рисковете от ислямистка радикализация имат правоприлагащите органи. МВР, ДАНС и прокуратурата засега са водещите, ако не и единствените, институции, прилагащи мерки в това отношение. В светлината на терористичния акт на българска територия през юли 2012 г. и ескалацията в световен мащаб на ислямистка терористична дейност, нагледен пример за която е ИД, българските правоприлагащи и разузнавателни институции се заеха с разработване на по-систематични механизми за борба с радикализацията. Сред тях са приетите през юни 2015 г. съответни изменения в Наказателния кодекс, както и приетата на 30.12.2015 г. Стратегия за противодействие на радикализацията и тероризма (2015 – 2020 г.)¹²². Заложеният в Стратегията подход отчита важността на мерките за превенция и на сътрудничеството между различните институции в борбата с радикализацията.

Прилаганите досега мерки от службите за сигурност, разузнавателните служби и прокуратурата са насочени към противодействие на външните заплахи от ислямистки екстремизъм и на потенциалните вътрешни (home grown) рискове. По отношение на външните заплахи, правоприлагащите и разузнавателните служби наблюдават и спират преминаващите през страната транснационални бойци, както и чужди граждани, заподозрени във връзки с терористични организации. Освен това ДАНС наблюдава и притока на нередовни мигранти и търсещи убежище лица, сред които може да има инфилтрирани бойци от ислямистки групировки в Сирия¹²³. Втората група мерки, свързани с противодействие на потенциалните вътрешни заплахи от ислямистка радикализация, включват експулсиране на чуждестранните емигранти на ортодоксалния ислям (през 90-те години на миналия и в началото на новия век), арести на лица, заподозрени в разпространение на по-радикални ислямистки идеи (2007, 2009, 2010, 2014 г.); образуване на три наказателни производства срещу български граждани, обвинени в проповядване на анти-демократична идеология и омраза на религиозна основа (през 2004 и през 2012 – 2015 г.) и в пропагандиране на война на основата на възприети салафитски интерпретации на исляма (наказателното дело е открито през юли 2015 г., но на практика не е започнало, тъй като обвинителният акт е връщан от съдия-докладчика три поредни пъти (на 22 юли, 23 септември и 15 декември 2015 г.) за отстраняване на нарушения на процесуалните правила, довели до ограничаване на процесуалните права на обвиняемите).

¹²² Приета, заедно с План за изпълнение, с Решение № 1039 на Министерски съвет от 31.12.2015 г.

¹²³ От 2013 г. досега като попадащи в тази рискова група са идентифицирани между 40 и 50 души от търсещите убежище лица (Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 8 април 2015 г.).

Участието на други заинтересовани институции (Дирекция „Вероизповедания“ към МС и Главното мюфтийство), което може да способства за въвеждане на меки превантивни мерки сред рисковите групи, е несистематично и минимално. Засега действията на Дирекция „Вероизповедания“ се ограничават до отказ да се поднови регистрацията на чужди ислямски организации, а Главно мюфтийство реагира с издаване на официални декларации по различни поводи като напр. началото на наказателното производство от 2012 – 2015 г. и в подкрепа на подсъдимите или в отговор на терористичните действия на ИД¹²⁴.

Мерки на правоприлагащите органи

Процесът на активизиране на вярата сред някои сегменти от мюсюлманските общности в България на основата на приемане на салафитски интерпретации на исляма привлича вниманието на институциите от средата на 90-те години на 20-ти век и се разглежда от експертите по разузнаване и сигурност като криещ потенциална опасност от „радикализиране“ на някои местни мюсюлмани. След средата на 90-те години властите в страната налагат по-рестриктивен режим за (финансираните отвън) непрекъснато увеличаващи се мюсюлмански организации и фондации, като отказват да подновяват регистрацията им или като подлагат дейността им на разследване от прокуратурата¹²⁵. Пример е финансираната от Саудитска Арабия организация „Ал Уакф ал Ислями“, която се регистрира официално през 1993 г., но през лятото на 1994 г. Дирекция „Вероизповедания“ отказва да я пререгистрира¹²⁶. През 2002 г. Софийски градски съд регистрира фондация „Ал Уакф“, но през 2004 г. отново с решение на СГС регистрацията е прекратена¹²⁷. Освен това службите за сигурност са депортирали някои чужди граждани мюсюлмани заради прозелитската им дейност с обяснение, че са заплаха за националната сигурност¹²⁸. Според експерти по сигурността, след 2000 г. такива депортации са извършвани системно¹²⁹. В действителност след терористичните нападения от септември 2001 г. и взетите от САЩ предпазни мерки за предотвратяване

¹²⁴ Декларация на Главно мюфтийство на Мюсюлманското изповедание в Република България по повод повдигнатите обвинения срещу 13-те български граждани, изповядващи исляма, от Окръжна прокуратура – Пазарджик, 25 септември 2012 г.; Декларация на Главно мюфтийство на Мюсюлманското изповедание в Република България по повод антихуманните и терористични деяния на т.н. „Ислямска държава“ в Близкия Изток, 12.09.2014 г.; Декларация на Главно мюфтийство на Мюсюлманското изповедание в Република България по повод варварския терористичен акт над редакцията на списание „Шарли Ебдо“ в Париж на 07.01.2015 г.

¹²⁵ Троева (2012). Общо 30 такива организации са функционирали в България до 1994 г. Оттогава повечето от тях са забранени, като към 2004 г. са останали само 5 (Николов, 2004).

¹²⁶ Йорданова (2004).

¹²⁷ Обвинителен акт по досъдебно производство № 9/2009, Преписка, вх. № 1122/09.

¹²⁸ Според седмичника „Капитал“ общо осем чужди граждани са депортирани от България между 1990 и 2004 г. по обвинения в проповядване на „радикален ислям“ и създаване на нерегистрирани организации. (Николов, 2004). Йорданецът Ахмад Муса (бел. а. да не се бърка с българския гражданин Ахмед Муса от Пазарджик) например е депортиран през август 2000 г. по обвинения в проповядване на ислямски фундаментализъм, подготовка на български мюсюлмани за участие в терористична дейност, организиране на семинари и младежки лагери за проповядване на радикален ислям и организиране на българска клетка на организацията „Мюсюлмански братя“. (Ghodsee (2010), 120).

¹²⁹ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 15 юни 2015 г.

предприемането на операции на „Ал Кайда“ от Балканите, всички балкански държави полагат усилия за недопускане на организации и лица, свързани с транснационални арабски ислямистки мрежи¹³⁰. Контролът и наказателното преследване на ислямистки организации в България са особено засилени след 2008 – 2009 година¹³¹.

Противодействие на проявите на символична подкрепа за радикални ислямистки организации

Дейността на Ахмед Муса, главният ислямски проповедник в ромската махала на Пазарджик и неформален лидер на групата около него, се наблюдава от правоприлагащите органи от първите години на този век. Многократно е арестуван и срещу него са водени три наказателни дела. За пръв път е изправен пред съда през ноември 2004 г. по обвинения за проповядване на ислямски фундаментализъм, проповядване на насилствено изменение на държавния строй и подбуждане на междуетническа и религиозна вражда¹³². По това дело Муса е осъден от Окръжния съд в Пазарджик на три години лишаване от свобода условно за членство в забранена ислямска фондация, отричане на светската държава и проповядване на халифат¹³³. Между септември 2012 и март 2014 г. Ахмед Муса отново е изправен пред съда по обвинения за разпространение на антидемократична идеология, разпалване на религиозна омраза и участие в нерегистрираната организация „Ал Уакф ал Ислями“¹³⁴. Присъдата на Апелативния съд в Пловдив е две години лишаване от свобода, глоба от 5000 лева и ефективно изтърпяване на отложеното наказание по присъдата от 2004 г. от три години лишаване от свобода¹³⁵. На 25 ноември 2014 г. ДАНС и прокуратурата провеждат акция в ромските махали на Пазарджик, Пловдив, Смолян и Хасково по подозрение за престъпна дейност, включваща проповядване на недемократична идеология, насилствено изменяне на обществения ред и пропагандиране на война¹³⁶. Броят на задържаните в акцията варира от 20 до 40 според различни медийни публикации, като повечето от тях са освободени същия ден¹³⁷. На пресконференция след акцията председателят на ДАНС Владимир Писанчев посочва, че в страната няма клетка на ИД, а акцията е проведена като превантивна мярка, за да не се допусне създаване на такава клетка¹³⁸. В резултат от акцията на ДАНС под стража са задържани седем роми мюсюлмани. Съдът приема, че за всички

¹³⁰ Kerem (2010), с. 21.

¹³¹ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 15 юни 2015 г.

¹³² *News.bg*, В Пазарджик гледат дело за проповядване на ислямски фундаментализъм, 01.11.2004 г.

¹³³ *ТелекабелТВ*, Кой е задържаният Ахмед Муса?, 25.11.2014 г.

¹³⁴ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 9/2009, Преписка вх. № 1122/09, Окръжна прокуратура – Пазарджик.

¹³⁵ Присъда, Пловдивски апелативен съд, 01.07.2015 г.

¹³⁶ *Вестник Дневник*, ДАНС влезе в ромската махала и в джамията в Пазарджик, 25.11.2014 г.

¹³⁷ *Вестник Дневник*, Над 20 са задържаните при спецакцията на ДАНС, 25.11.2014 г.; *Mediapool.bg*, Ходжи и имами арестувани при антитерористична акция в четири града, 25.11.2014 г.

¹³⁸ *Вестник Дневник*, Това не е клетка на „Ислямска държава“, но можеше да бъде; в. *Дневник*, ДАНС и прокуратурата с акция за „генерална превенция“ срещу Ислямска Държава, 26.11.2014 г.

тях е налице обосновано предположение, че са участвали в група за проповядване на антидемократична идеология, а за един от тях – че има данни да е пропагандирал война¹³⁹. На Ахмед Муса също е наложена постоянна мярка за неотклонение „задържане под стража“¹⁴⁰. На 31 март 2015 г. са задържани още осем души по обвинения в проповядване на антидемократична идеология и пропагандиране на война¹⁴¹. Всички задържани на 25 ноември 2014 г. и на 31 март 2015 г. са роми от ромските махали в Пазарджик, Пловдив и Асеновград. На 2 юли 2015 г. започва нов съдебен процес срещу 14 души, сред които и Ахмед Муса¹⁴², обвинени в проповядване на омраза на религиозна основа (13 от тях) и пропагандиране на война (всички 14 подсъдими)¹⁴³. До февруари 2016 г., когато е проведено първото заседание на съда, делото е връщано на три пъти (на 22 юли, на 23 септември и на 15 декември 2015 г.) от съдия-докладчика на прокуратурата за отстраняване на нарушения на процесуалните правила, довели до ограничаване на процесуалните права на обвиняемите¹⁴⁴.

Мерки за предотвратяване прозелитизма на салафитски интерпретации на исляма от български граждани

През февруари 2007 г. Али Хайредин и още трима членове на Съюза на мюсюлманите в България са задържани при акция на ГДБОП и ДАНС по обвинения в създаване на два „радикални ислямски сайта“ и проповядване на идеята за установяване на шериатска държава и водене на джихад срещу неверниците. Според обвиненията, Хайредин е бил свързан с депортирания по-рано йордански гражданин Ахмад Муса¹⁴⁵. Али Хайредин обаче е освободен скоро след това, а следствието срещу него е спряно. През 2007 г. коран курсът за имами в Сърница е закрит заради подозрения в проповядване на радикален ислям¹⁴⁶. През юни 2009 г. Окръжната прокуратура в Пазарджик образува досъдебно производство срещу активисти на местния клон на не-регистрираната в България организация „Ал Уакф ал Ислями“. Разследването води до съвместна акция на ДАНС, МВР и прокуратурата за претърсване на офисите и домовете на имами в районите на Смолян, Велинград, Гоце Делчев, Мадан, Рудозем, Доспат, Сърница и селата Кондови и Кочан (6 ок-

¹³⁹ Вестник *Дневник*, Съдът остави в ареста всички задържани мюсюлмани от акцията на ДАНС, 29.11.2014 г.

¹⁴⁰ Вестник *24 часа*, Съдът остави окончателно в ареста обвинения за радикален ислям Ахмед Муса, 21.05.2015 г.

¹⁴¹ Сп. *Правен свят*, Прокуратурата обвини още 8 привърженици на Ислямска държава, 31.3.2015 г.

¹⁴² Вестник *Дневник*, Прокуратурата е внесла обвинение срещу подсъдимите за радикален ислям (допълнена), 02.07.2015 г.

¹⁴³ Обвинителен акт по досъдебно производство № 87/2014, Преписка вх. № 2291/14, Окръжната прокуратура – Пазарджик.

¹⁴⁴ *News.bg*, Прекратиха делото срещу Пазарджишките ислямисти, 22.07.2015 г.; Второто дело за радикален ислям „зави“ към прокуратурата, 24.09.2015 г. Публикацията е достъпна в интернет на адрес: <http://www.desant.net/show-news/33650/>

¹⁴⁵ Вестник *Сега*, Бивш мюфтия арестуван в акция срещу фундаменталисти, 27.02.2015 г.; *Vesti.bg*, Бившият столичен мюфтия арестуван за пропаганда на радикален ислям у нас, 20.02.2007 г.

¹⁴⁶ Троева (2012), с. 5-23.

томври 2010 г.). Безпрецедентната по мащабите си акция води до започналия през септември 2012 г. съдебен процес срещу 12 имами (и ислямския проповедник Ахмед Муса). Процесът повдига въпроса за възможна радикализация на местните мюсюлмани на основата на приемането на ортодоксални интерпретации на исляма. Държавни и независими експерти, както и активисти в областта на правата на малцинствата спорят дали съществува или не такава заплаха. Според обвинителния акт, двама от подсъдимите са обвинени за проповядване на антидемократична идеология (член 108 от Наказателния кодекс) и проповядване на омраза на религиозна основа (член 164 от НК), а всички дванадесет подсъдими са обвинени за участие в нерегистрирана организация (един от тях като водач и 11 като участници, по член 109 от НК)¹⁴⁷. Двата подсъдими, обвинени в проповядване на религиозна омраза¹⁴⁸ и антидемократична идеология¹⁴⁹ (чл. 108 и 164 от НК) са оневинени по тези две обвинения, а всички дванадесет подсъдими са освободени от наказателна отговорност по обвинението в членство или ръководене на нерегистрирана организация, като им е наложено административно наказание глоба¹⁵⁰.

Следва да се отбележи, че процесът от 2012 – 2015 г. предизвика оживен обществен дебат около въпроса дали религиозният прозелитизъм на дванадесетте имами на основата на салафитски интерпретации на исляма е признак или проява на ислямистка радикализация. Докато някои експерти и крайнодесни политици твърдят, че това са признаци на радикализация¹⁵¹, други експерти по въпросите на мюсюлманските малцинства и исляма считат, че дейността на дванадесетте имами е индикация за засилен религиозност, свързана с изповядването на салафитски интерпретации на исляма, както и за прозелитизъм на салафитския ислям¹⁵². При откриването на процеса, Главното мюфтийство публикува декларация в подкрепа на подсъдимите, заявявайки, че обвиненията (застрашаване на националната сигурност и подкопаване устоите на конституционно установения ред) са „нехуманни“ и преекспонирани в медиите, а твърденията в тях са силно манипулативни. С декларацията се изказват притеснения, че с подобни обвинения се уронва

¹⁴⁷ Обвинителен акт, Досъдебно производство № 9/2009, Преписка вх. № 1122/09, Окръжна прокуратура – Пазарджик. Обвиненията са по чл. 108, ал. 1, чл. 109, ал. 1 и 2, и чл. 164, ал. 1 от НК.

¹⁴⁸ Присъда на първоинстанционния Пазарджишки окръжен съд от 19.03.2014 г.

¹⁴⁹ Присъда на Пловдивския апелативен съд от 01.07.2015 г.

¹⁵⁰ Наложеният от първоинстанционния и апелативния съд наказания са глоба от 4000 лева на един от подсъдимите, глоби от по 3000 лева на двама и глоби от по 2000 лева на деветима от подсъдимите.

¹⁵¹ Сред примерите са съдебните експертизи от вещите лица Агоп Гарабедян, Антоний Гълъбов, Клара Стаматова по делото срещу 12-те имами пред първоинстанционния Пазарджишки окръжен съд; Алексиев, А., При делото в Пазарджик по всичко личи, че имаме работа с убедени ислямисти, 5.07.2013 г., www.librev.com; становището на Йордан Пеев в качеството му на вещо лице по делото срещу 12-те имами пред Пловдивския апелативен съд, публикувано в *Epicenter.bg*, Делото срещу 13-те имами продължава на 23 юни с разпит на ново вещо лице и свидетели, 07.04.2015 г.

¹⁵² Сред примерите са показанията на вещите лица Симеон Евстатиев и Иван Дюлгеров в процеса срещу 12-те имами пред първоинстанционния Пазарджишки окръжен съд; Евстатиев (2014); Желязкова (2012); изразените становища от Михаил Иванов и Павел Павлович (цитирани в: *Novini.bg*, Павлович: Имамите в Пазарджик няма да бъдат осъдени, 28.09.2012 г.); Чуков (2013).

авторитетът на религиозната институция на мюсюлманите и се изразяват надежди за компетентно, независимо и справедливо решение от страна на българската правораздавателна система¹⁵³. С декларация с подобно съдържание излиза и Движението за права и свободи. Политическата партия настоява, че обвиненията са преекспонирани и тенденциозни, и са обусловени от преднамереност и от дефицит на експертна теологическа компетентност. В декларацията се отбелязва, че в контекста на изразените безпокойства, че някои имами получавали образованието си в Саудитска Арабия, Висшият ислямски институт в България остава без акредитация, което възпрепятства българските мюсюлмани да учат в собствената си страна¹⁵⁴.

Трябва да се подчертае, че един по-цялостен подход за противодействие на ислямистка радикализация в България би трябвало да ангажира участието на редица граждански институции на централно и местно ниво, като правоприлагащите институции би следвало да предприемат действия като последна мярка на институционална реакция. В тази връзка е препоръчително да се разработят стратегии за улесняване и подобряване на диалога между мюсюлманското изповедание (представявано от Главното мюфтийство) и институциите в България. По-конкретно Дирекция „Вероизповедания“ към МС трябва да разработи стратегии за комуникация и редовен диалог с ръководството на мюсюлманската религиозна общност, както и да способства за диалога между водачите на мюсюлманската религиозна общност и останалите държавни институции. От своя страна Главното мюфтийство би трябвало да играе по-активна роля в мюсюлманската общност в контекста на глобалните предизвикателства и заплахи от радикализация, чрез изразяване на официални позиции по ключови въпроси, свързани с изповядването на исляма, и чрез засилване на контрола над структурите на мюсюлманското изповедание в страната. В контекста на глобалните предизвикателства и заплахи от радикализация, държавните институции в България могат да обмислят провеждането на информирани политики за овластяване на Главното мюфтийство, което да може да способства засилване устойчивостта на мюсюлманските общности към привнесени интерпретации на исляма.

6. ПРИЧИНИ И МОТИВАЦИИ

Причините и мотивациите, свързани с прозелитизма и проникването на салафистки интерпретации на исляма, както и с проявите на символична подкрепа за ислямистки организации, са разгледани в настоящия доклад през призмата на общността, която предполага анализ на въпроси, свързани със

¹⁵³ Декларация на Главно мюфтийство на мюсюлманско изповедание в Република България по повод повдигнатите обвинения срещу 13-те български граждани, изповядващи исляма, от Окръжна прокуратура – Пазарджик, 25.09. 2012 г. Достъпна в интернет на адрес: <http://web-archive-bg.com/page/3085970/2013-10-26/http://grandmufti.bg/bg/2011-07-19-19-47-51/2803-deklaratiya-na-glavno-myuftiistvo-na-myusyulmansko-izpovedanie-v-republika-balgariya-po-povod-povdignatite-obvineniya-sreshtu-13-te-balgarski-grazhdani-izpovyadvashti-isyama-ot-okrazhna-prokuratura-pazardzhik.html>

¹⁵⁴ Декларацията е достъпна в интернет на адрес: <http://www.vesti.bg/bulgaria/politika/dps-s-deklaraciia-protiv-islamofobiata-5194311>

социалните динамики, както и с процесите на формиране на идентичност в рамките на общността. Този подход е приложен тук със съзнанието, че е критикуван от някои изследователи на ислямистката радикализация като носещ ограничения и аналитични рискове. Тази критика се основава на аргумента, че обстоятелствата и условията, характеризиращи определена общност, не са достатъчни, за да се обясни поведение, свързано с прояви на насилие, най-често на отделни лица или групи от хора¹⁵⁵. В случая с България обаче този подход изглежда полезен по две причини. При липсата на прояви на насилие, провокирани от ислямистка радикализация в България, въпросът за рисковете от този тип радикализация се свързва с процесите на активизиране на вярата на основа на приемането на салафитски интерпретации на исляма. Генезисът и причините на тези процеси могат да бъдат анализирани и разбрани най-добре в контекста на общностната динамика.

Прояви на символична подкрепа за ислямистки организации

Засега почти не съществуват изследвания на факторите на макро- или микроравнище, които допринасят за приемането на салафитски интерпретации на исляма от изолирани сегменти на някои ромски общности, и кое е онова, което мотивира или демотивира някои от тях да изразяват симпатия и съпричастност с ислямистки идеи и организации. Обсъжданите понастоящем фактори са свързани със социално-икономическите условия, както и с динамиката на идентичността. Експерти по малцинствените въпроси и въпросите на исляма подчертават ролята в този процес на динамиката на идентичността. Според Желязкова¹⁵⁶, ромите в България демонстрират нестабилна религиозна идентичност, а в миналото им има и примери за конверсии от исляма в източното православие и евангелизма. В контекста на силната им маргинализация в българското общество, някои роми от пазарджишкия квартал „Изток“ започват да приемат салафитски интерпретации на исляма, тъй като те им носят транснационална идентичност, която им дава символичен статут от различен калибър¹⁵⁷. Същите фактори изглежда мотивират някои от тях да предприемат показни действия, с които изразяват и подсилват новата си идентичност и принадлежност към по-голямата транснационална ислямска общност¹⁵⁸. Следва да се отбележи, че в същото време салафитската интерпретация на исляма се приема от ромите на доста повърхностно равнище и не е свързана с по-дълбока интернализация на религиозната доктрина¹⁵⁹.

Счита се, че тежката социална и икономическа маргинализация на ромите, ниското им равнище на образование и делът на неграмотните сред младото ромско население също играят важна роля в този процес. Тези фактори ги правят възприемчиви за простите истини и съответно за опростените салафит-

¹⁵⁵ Psoiu, D. (2014), *Radicalisation*, in Joselyne Cesari (ed.) *Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press; Dalgaard-Nielsen, A. (2010), *Violent radicalisation in Europe: What we know and what we do not know*, *Studies in Conflict & Terrorism*, 33:9.

¹⁵⁶ Експертно интервю с А. Желязкова, 5 юни 2015 г.

¹⁵⁷ Експертни интервюта с А. Желязкова (5 юни 2015 г.) и Йордан Пеев (23 юни 2015 г.).

¹⁵⁸ Йорданов, Р., *Държавата загуби контрол над гетата: Интервю с Антонина Желязкова*, в. Стандарт, 27.11.2014 г.

¹⁵⁹ Експертно интервю с Йордан Пеев, 23 юни 2015 г.

ски интерпретации на религиозната доктрина. Своя роля за рекрутирането в ромските салафитски кръгове изглежда играе и перспективата за подобряване на социалния и финансов статус и за прием и принадлежност към група от равнопоставени членове (peer group). Според информацията от правоприлагащите органи, някои наркозависими младежи стават членове на тези групи след обещания за подкрепа и помощ за намиране на съпруги и работа¹⁶⁰. В някои случаи сред първоначалните мотивиращи фактори за приемане на салафитския ислям сред ромите са и финансови стимули за носене например на никаб¹⁶¹. Членството в групата на изповядващите салафитската интерпретация на исляма роми мюсюлмани от пазарджишкия квартал „Изток“ се свързва с три важни промени в социалните практики на мъжете, които се считат от жените за значително подобрение в живота на семейството и на общността като цяло. Тези практики произтичат от съблюдаването на задължителни за религията норми и включват неупотреба на алкохол, неприбягване до насилие спрямо партньорките и внасяне на спечелените пари в дома и семейството¹⁶². При липсата все още на нарочни изследвания може да се предположи, че роля в тези процеси играе и интернет, предоставящ достъп до радикални ислямистки идеи.

Трябва обаче да се подчертае, че са необходими задълбочени социологически и антропологични изследвания за установяване на факторите, които правят някои лица от ромската общност възприемчиви за салафитски интерпретации на исляма и склонни към прояви на симпатия към ИД. Такива изследвания трябва да подложат на анализ ролята на фактори като бедност и маргинализация (адекватни на нивото на общността), като и да поставят фокус върху анализа на индивидуалните характеристики, общностната динамика (групов натиск, потребност за принадлежност към група, социално-икономически ползи) и структурните фактори (разпространение и достъпност на идеите на ислямистката радикализация; прием и реакция на по-широката общественост, включително дискриминация и расизъм спрямо ромите), които допринасят за този процес. Тези изследвания следва да анализират ролята на жените в процеса на приемане на салафитски интерпретации на исляма. И на последно място, ще трябва да установят и факторите, които правят останалите роми от същите населени места, православни християни, евангелисти, а и мюсюлмани невъзприемчиви за такива влияния.

Прозелитизъм и проповядване на салафитски интерпретации на исляма сред българоезичните мюсюлмани

Факторите, допринесли за приемане на ортодоксални интерпретации на исляма от някои българоезични мюсюлмани, са изследвани и дискутирани от редица изследователи, както антрополози, работещи сред мюсюлманските общности, така и специалисти по исляма¹⁶³. Същите изследвания обясняват и

¹⁶⁰ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 15 юни 2015 г.

¹⁶¹ Експертно интервю с представител на правоприлагащите и разузнавателните органи, 18 юни 2015 г.

¹⁶² Експертно интервю с А. Желязкова, 5 юни 2015 г.

¹⁶³ Ghodsee (2010); Троева (2012); Evstatiev (2006), с. 62-65.

защо такива процеси не протичат сред турската общност и факторите, които правят мюсюлманските общности в България най-общо невъзприемчиви за салафизма.

Процесът на приемане на салафитски интерпретации на исляма е свързан с процеси на активизиране на религиозната вяра сред някои сегменти от мюсюлманските общности в България и е резултат от редица фактори. Предвид двата важни канала, през които проникват тези влияния – международните ислямски благотворителни организации¹⁶⁴ и прозелитизма на местните имами, завършили духовни академии в чужбина, трябва да се анализират факторите за създаване на тези канали. Обучението на местни имами в чужбина е резултат от ниското ниво на ислямското образование в България, което освен това обслужва потребностите на турската общност за сметка на нуждите на българоезичните мюсюлмани. Преподаването и общуването във Висшия ислямски институт и в трите средни мюсюлмански училища в страната най-често става на турски език, което допринася за създаване на усещане за изолация у българоезичните мюсюлмани¹⁶⁵. Освен това в тези мюсюлмански учебни заведения се преподава „турската“ интерпретация на исляма, основана на традиционното османско наследство. Това противоречи на процеса на реислямизация сред българоезичните мюсюлмани, които започват да търсят алтернативни начини за получаване на религиозно образование¹⁶⁶. Друг важен фактор е свързан със слабостта на ръководството на мюсюлманското изповедание, разкъсвано през 90-те години на миналия и в началото на новия век от политически мотивирани противоборства. Този процес довежда до пренебрегване на духовните нужди на мюсюлманската общност, особено на българоезичните мюсюлмани и затвърждава създадения през комунистическия период „теологичен вакуум“¹⁶⁷. Този вакуум се запълва, от една страна, от проникващи ортодоксални интерпретации на исляма, а от друга – от процес на търсене на духовни водачи извън страната, особено от страна на някои българоезични мюсюлмани¹⁶⁸. Друг важен фактор са социално-икономическите затруднения, свързани с посткомунистическия преход, засегнали особено тежко някои райони с мюсюлманско население като Мадан, Рудозем, Смолян. Резкият икономически спад, сполетял някои общности от българоезични мюсюлмани, се свързва със загубата на социално-икономически статус, особено при мъжете, което води до промени в традиционните роли на двата пола. Привнесените салафитски интерпретации на исляма обаче носят обещание за възстановяване на старите роли на двата пола¹⁶⁹.

¹⁶⁴ Проникването на международните ислямски благотворителни организации не само в България, а и навсякъде на Балканите, започва с войната в Босна. Процесът е резултат от официалната политика на Саудитска Арабия в надпреварата ѝ с останалите световни ислямски центрове като Египет, Пакистан и Индонезия. За подробна справка относно благотворителните помощи, идващи в България от страни като Йордания, Саудитска Арабия и Кувейт, вж. Ghodsee (2010), 130-158.

¹⁶⁵ Експертно интервю с Михаил Иванов, 18 юни 2015 г.

¹⁶⁶ Evstatiev (2006), с. 62-65.

¹⁶⁷ Ghodsee (2010), с. 116-129; Evstatiev (2006), с. 62-65; Евстатиев (2014); Експертно интервю с Михаил Иванов, 18 юни 2015 г.

¹⁶⁸ Евстатиев (2014).

¹⁶⁹ Ghodsee (2010), с. 25-26.

Ролята, която динамиката на идентичността играе в този процес, също се подлага на сериозна дискусия. Прибъгващите до тази обяснителна парадигма изследователи си служат с динамиката на идентичността, за да обяснят както възприемчивостта, така и устойчивостта на влиянието на салафитски интерпретации на исляма. Българоезичните мюсюлмани например са приели в историческото минало на модерната българска национална държава три идентичности – българска, турска и помашка. Според Троева¹⁷⁰ формирането на идентичността на българоезичните мюсюлмани се влияе от околното им население – в случаите, когато живеят между етнически турци, те обикновено се самоопределят като българи, а когато живеят между етнически българи – се самоопределят като турци. Тенденциите сред първата група (населяваща предимно Източните и Северните Родопи) включват запазване на традиционния за Балканите ислям, декларации за атеизъм или дори в някои случаи приемане на християнството. Тенденциите при втората група (населяваща предимно Западните Родопи) са свързани с активизиране на религиозната вяра и приемане на ортодоксалния ислям за сметка на традиционните ислямски интерпретации и практики с вековно присъствие в страната и на Балканите. Този процес се наблюдава предимно в районите на Гоце Делчев, Мадан и Рудозем, където българоезичните мюсюлмани се самоопределят като „турци“, „помаци“, „мюсюлмани“ и се разграничават от източноправославните българи¹⁷¹. В контекста на нестабилната етническа идентичност на помациите, ислямската религия се превръща за някои тях в най-важния компонент на идентичността¹⁷². В същото време ислямът предоставя пространство за „духовно състезание“ между тях и етническите турци – състезание, което някои българоезични мюсюлмани считат, че са спечелили с приемането на „истинския“ ислям, основан на салафитските интерпретации на религията, което ги прави по-добри мюсюлмани¹⁷³.

Важно е да се посочи, че въпросът за ислямистката радикализация се превръща в обект на инструментализация от страна на самите мюсюлмани в контекста на разкола в ръководството на Главното мюфтийство, продължил през 90-те години на миналия и първите години на новия век. От една страна, мюсюлманските духовни водачи около Недим Генджев започват да твърдят след края на 90-те, че подкрепяни от другото Главно мюфтийство чужди емисари пропагандират в България ортодоксален ислям, повлиян от Саудитска Арабия, оспорвайки по този начин легитимността на опонентите си и изтъквайки важността на своето мюфтийство като пазител на традиционния ислям в страната. Ръководителите на втората мюфтийска институция (Главно мюфтийство¹⁷⁴) използват заплахата от ислямски фундаментализъм, за да обособят претенциите си за възстановяване на собствеността върху вакъфите¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Троева (2012), с. 5-23.

¹⁷¹ Пак там; Zhelyazkova (2014), с. 577-578.

¹⁷² Евстатиев (2014).

¹⁷³ Експертно интервю с Михаил Иванов, 18 юни 2015 г.

¹⁷⁴ След 1997 г. главен мюфтия е Мустафа Хаджи, след 2000 г. – Селим Мехмед, а след 2003 г. – Фикри Салих Хасан. (История на Главното мюфтийство, достъпна в интернет на адрес: <http://www.grandmufti.bg/bg/za-nas/istoriya.html>, последно посетен на 10.06.2015 г.)

¹⁷⁵ Вакъфите са недвижими имоти (обикновено земи или постройки), дарени за нуждите на ислямската общност и най-вече на вероизповеданието за религиозни или благотворителни цели.

Според тях, ако не се осигури финансовата независимост на Главното мюфтийство (чрез връщане на вакъфските имоти), много мюсюлмани в България ще прегърнат ислямския фундаментализъм, тъй като той носи в страната огромни ресурси¹⁷⁶. Тези реалности играят отрицателна роля, що се отнася до проникването в страната на ортодоксални интерпретации на исляма. На първо място това пречи за ефективното предотвратяване на тези процеси. На второ място самият авторитет на мюфтийството като духовен водач на изповеданието е толкова отслабен, че някои мюсюлмани в България започват да търсят духовни водачи другаде.

Фактори, възпрепятстващи приемането на салафитски интерпретации на исляма

Обясненията за устойчивостта на етническите турци към салафитски интерпретации на исляма се свързват с демонстрираната от тях стабилна етническа идентичност като най-голямото мюсюлманско малцинство в страната, подкрепяно от съседна Турция и от политическата им партия със светска ориентация (ДПС). Етническите турци получават също помощи от турската държава, които сериозно конкурират ислямските помощи, предоставяни от страни като Йордания или Саудитска Арабия¹⁷⁷. Създава се впечатление, че в годините след края на комунизма и Главното мюфтийство, и мюсюлманските учебни заведения в страната обслужват повече потребностите на етническите турци отколкото нуждите на българоезичните мюсюлмани. Сред факторите, служещи като съпротивителни сили и за етническите турци, и за българоезичните мюсюлмани, са атеистичното комунистическо минало и запазването на светски нагласи у представителите и на двете общности¹⁷⁸. Важна роля играе и пробългарската идентичностна принадлежност на някои от българоезичните мюсюлмани. Икономическата миграция към страните от Западна Европа и САЩ също е мощно средство за възстановяване и поддържане на положението в страната в годините на посткомунистически срив и огромната загуба на статус, последвала закриването на промишлените и минните предприятия в районите с мюсюлманско население¹⁷⁹. И на последно място, емисарите и

¹⁷⁶ Според трактовката на Kirsten Ghodsee, Недим Генджев е използвал проблема с ислямския фундаментализъм в своя полза в контекста на дълбоките „политически машинации“, доминиращи националното ръководство на ислямското изповедание. (Ghodsee (2010), с. 122).

¹⁷⁷ Експертни интервюта с А. Желязкова (5 юни 2015 г.), Михаил Иванов (18 юни 2015 г.) и Йордан Пеев (23 юни 2015 г.); Троева (2012); Ghodsee (2010), р. 140. Според експерти по сигурност и разузнаване, стабилната идентичност на етническите турци и тяхната по-светска ориентация и по-добра интеграция са фактори, допринасящи за устойчивостта на тази общност на влиянието на привнесени интерпретации на исляма. (Експертно интервю с представител на правоприлагашите и разузнавателните органи, 15 юни 2015 г.).

¹⁷⁸ Според проведено през 2011 г. представително социологическо проучване, 41 % от мюсюлманите в България изобщо не посещават джамия, а 59,3 % никога не се молят. Определителите се като „дълбоко религиозни“ са 28,5 %. Най-висок е дялът на „дълбоко религиозните“ сред българоезичните мюсюлмани – 32 % (Иванова, 2014). Сравнение с подобно проучване от 1994 г. не показва увеличение на дела на дълбоко религиозните българоезичните мюсюлмани – 32 % (Tomova, I., Specifics of the Religiousness of Muslims and Christians in Bulgaria, in Zhelyazkova, A. (ed.) Relations of Compatibility and Incompatibility Between Christians and Muslims in Bulgaria, Sofia – IMIR (1994), с. 374.

¹⁷⁹ Трябва да се посочи, че вероятно същите фактори служат като съпротивителни сили и при ромските общности. Ако това е така, би било още по-важно да се изследват факторите, които карат някои членове на ромската общност да изразяват симпатии към ИД.

проповедниците от Арабския полуостров са изправени на практика пред идеологически препятствия по отношение на местните мюсюлмани (от България и Балканите). Носители на пуристкия и авторитарен дух на салафизма, те подхождат с невежество към религиозния синкретизъм, традиции и практики на местните мюсюлмани, както и с неразбиране по отношение на естеството на междурелигиозните отношения, развивали се и устояли на изпитания в продължение на векове. Това създава сериозни пречки за прозелитските им послания и препятства едно по-дълбоко проникване в социалната и културна тъкан на мюсюлманските общности¹⁸⁰. Експертите са на мнение, че дълголетната ханифитско-сунитска традиция на мюсюлманите в България прави повечето от тях – турци и българоезични мюсюлмани, устойчиви на влиянието на привнесени салафитски интерпретации на исляма, а онези от тях, които са приели тези интерпретации, прави устойчиви на потенциално свързване с радикални и още по-малко с военствени аспекти на тази интерпретация¹⁸¹.

¹⁸⁰ Kerem (2010), с. 20. Същият довод е изразен и от Симеон Евстатиев в експертизата му като вещо лице на процеса срещу 12-те имами. Според него пропагандата на салафитски интерпретации на исляма, разпространявана от Саудитска Арабия (посредством благотворителност и образование), остава ограничена до местните културни корени на Арабския полуостров и се „изнася“, преди да е развила и в състояние да предложи по-всеобхватни интерпретации на исляма. (Експертиза на доц. д-р Симеон Евстатиев и гл. ас. Иван Дюлгеров – арабисти, по делото за разпространение на антидемократична идеология на първа инстанция в Окръжен съд Пазарджик).

¹⁸¹ Експертни интервюта с А. Желязкова (5 юни 2015 г.), Михаил Иванов (18 юни 2015 г.) и Йордан Пеев (23 юни 2015 г.).